

VÁRREKONSTRUKCIÓ A „VILÁG VÉGÉN”

BERECZKI ZOLTÁN

„Én a magam részéről abban a szerencsében részesülhettem, hogy a vár tervezési munkálatait a kezdetektől figyelemmel követhettem, és a kivitelezést is többször meglátogathattam. Így láttam, ahogy a pályázati határidő szorításában elkészültek az első, még szabadkézi vázlatok; és azt is, ahogy a füzéri sziklán, napsütésben-esőben-hóban-fagyban-szélben, szinte teljesen kézi erővel felnőnek az évszázadok óta csonkán álló falak, a rom tető alá kerül, és lassan újra épület képét ölti.”

Dr. Bereczki Zoltán építészmérnök, a Debreceni Egyetem adjunktusa.
A füzéri vár kiépítésének műemlékvédelmi szakmérnöke.

Rudolf Mihály tervező elmondása alapján a füzéri vár kiépítésének szándékát még az engedélyezési fázisban az a kritika érte, hogy minek a világ végén ennyit költeni egy várrekonstrukcióra.

Ma Budapestről nézve talán valóban a világ vége Füzer: több mint három órát kell autózni, ráadásul Miskolc után már autópálya sincs. Az ország azonban nem volt mindig ilyen centralizált. A 14–15. században, amikor a füzéri vár nagyrészt kiépült, annak ellenére, hogy Buda már királyi székhely volt, maga a város – természetesen a királyi várat leszámítva – nem múlta felül sem méreteiben, sem gazdagságában a legfontosabb „vidéki” nagyvárosokat, amelyek egyben fontos regionális központok is voltak. Példaként elég csak egy pillantást vetni a kassai Szent Erzsébet-templomra (ami eredetileg nem „dómnak”, azaz püspöki templomnak, hanem városi plébániatemplomnak épült) vagy a kolozsvári Szent Mihály-templomra, és ezeket összehasonlítani a budai plébániatemplomokkal: a két, az irodalomban időnként „peremvidékinek” nevezett templom méreteiben és művészi ambícióiban is felülmúlja budai társait.

Füzer kapcsán Kassa szabad királyi városát kell megemlíteni mint fontos regionális központot. Nem véletlen, hogy a környék hatalmasságai – akik Füzért is uralták – időnként szemet vetettek rá, de mindig beletört a bicskájuk (Aba Amadét egyenesen a kassaiak ölték meg, ahogy az Márai drámájából is ismert). Füzer (és sajnos a mai ország egész északkeleti része) valójában azért vált isten háta mögötti területté, mert egykori központját, Kassát ma egy országhatár választja el tőle. Érdekes adalék ehhez, hogy amikor az első bécsi döntés után a határmegállapító bizottság végigjárta a határsávot, hogy a térképen meghúzott vonalba eső falvakat (merthogy ez a vonal a terepen 750 m széles volt) megkérdezzék: Csehszlovákiához vagy Magyarországhoz akarnak-e tartozni, volt olyan szlovák falu, aminek a bírója közölte: „do Košice”, azaz Kassához, így Magyarországhoz, és ez nem elszigetelt eset volt. Szép példája ez annak, hogy a – nyilván gazdasági szempontoktól sem mentes – regionális összetartozás fontosabb tud lenni, mint a nemzeti (egy vérbeli kassait egyébként sem érdeklik a nemzetiségi kérdések, ahogy azt Dušan Šimko kassai írónál olvastam).

Sajnos a füzériek által használt „Élő vár Zemplénben” szlogen is pontatlan, több szempontból is. Füzer nem Zemplén, hanem Abaúj vármegyéhez tartozott; a hegységet pedig, ahol található, a

földrajzi irodalom (ellentétben a köznyelvvél és a hivatalos elnevezéssel) Tokaji-hegységnek hívja. Egyrészt, mert Abaúj és Zemplén vármegyében van, másrészt, mert van egy Zempléni-hegység (ami tényleg teljes egészében az egykori vármegye területén fekszik) a mai Szlovákiában, harmadrészt, mert a mi hegységünk egy nagyobb hegység, az Eperjes–Tokaji-hegység része.

A hosszú bevezető után térünk rá a cikk tulajdonképpeni témájára, a füzéri vár kiépítésére. Szándékosan nem rekonstrukciót írok, mert ez a szó szorosán véve egy korábbi állapot helyreállítását jelenti. A füzéri építés csak olyan értelemben rekonstrukció, hogy a vár egykor épület volt, majd rom lett, és most újra épület; viszont nem egy korábbi állapot helyreállítása történt, hanem sokkal inkább egy új építési periódusról beszélhetünk. Egy évszázadok óta romosan álló vár kiépítésének tervezésekor két fő kérdésre kell választ keresni. Az első, hogy milyen volt a vár, mielőtt rom lett; a második, hogy milyen legyen a vár, miután megszűnik romnak lenni. A terveket készítő építész fő feladata értelemszerűen a második kérdés megválaszolása. Munkája azonban nem lehet független az első kérdésre adott válaszok, válaszkísérletek beható ismeretétől.

A füzéri vár a 17. század óta lakatlan, azóta mind a természet erői, mind az emberek igen hatékonyan pusztították. Így annak ellenére, hogy magyarországi viszonylatban meglehetősen sok írott forrás maradt fenn az épületről, nem lehet biztonsággal megmondani, hogyan nézett ki, amikor még utoljára lakott volt. Az épületet az ország legnevesebb régészei kutatták az idők során, többek között arra a bizonyos első kérdésre is választ keresve. Nem jártak azonban olyan szerencsével, mint a diósgyőri várnál dolgozó kollégáik: az előkerült faragott kőtöredékek nem tették lehetővé a diósgyőrihez hasonló részletességű elvi rekonstrukció készítését. Ebben a leletanyag eltérő sajátosságain kívül nyilván a két vár különbözősége is közrejátszott: míg a füzéri vár egy szabálytalan formájú, sok fázisban kiépült épület, addig a diósgyőri vár szabályos szerkezetű, és jelentős hányada egyetlen építési fázis eredménye.

Az építész a tervezésnél így abban a nehéz, de szép helyzetben találja magát, hogy csak részleges elvi rekonstrukció áll rendelkezésére, amikor meg kell határoznia, milyen formában érjen véget a vár régóta tartó rom jellege. A döntéseknek ilyen esetben különös súlyuk van: ahogy az évszázadok során az aktuális tulajdonosok is mindig hozzátettek valamit a várhoz, ami utána évszázadokig az épület része maradt, úgy remélhetőleg ez a mostani átépítés is évszázadokig meg fogja határozni a vár képét.

Ezen a ponton talán érdemes vázlatosan áttekinteni a vár eddigi építési periódusait. Ehhez Feld István és Juan Cabello, valamint Simon Zoltán és Székér György írásait veszem alapul. A füzéri sziklán az első várat valószínűleg a vármegye névadója, az Aba nemzetség építette a 13. században. Ez a legelső vár, amiről tudomásunk van, már kőfallal volt övezve, a szikla formáját lekövető szabálytalan alaprajzzal. Árok nem volt körülötte, de a terepadottságok miatt nem is kellett. A kapu az északkeleti oldalon volt (ahol ma is van), az első lakószárny (palota) pedig ezzel átellenben, a délnyugatin. Kaputorony még nem volt, kapuként valószínűleg egy egyszerű nyílás szolgált magasan a falban, és fa feljáróval lehetett megközelíteni. Nem kizárt, hogy a déli palota már ekkor elérte legnagyobb alapterületét, és már ekkoriban kétszintes volt (pince + lakószint), de a körítőfalnál alacsonyabb. A következő nagyobb építési periódus az Anjou-korra esett, amikor a vár királyi tulajdon volt. Ekkor épülhetett a palota keleti része és a kaputorony. A következő nagyobb építkezések a 15. századra, a Perényiek idejére estek, akik Zsigmond királytól kapták meg a várat. Minden bizonnyal ők építették a század első felében a mai kápolna helyén annak elődjét, a kaputoronytól nyugatra elhelyezkedő gazdasági épületeket, majd már a századforduló környékén a régi

kápolna elbontásával párhuzamosan az északnyugati palotaszárnyat és a vár legértékesebb és leginkább épen fennmaradt részét, a mai kápolnát. A vár kapubástyája a felvonóhíddal már a 16. század első felében épülhetett, és ebben a korszakban történt a keleti várfal megerősítése és a nyugati sziklapad bástyájának megépítése is. A füzéri vár ekkor országos jelentőségű esemény részese lett: Perényi Péter 1526-ban, a mohácsi csata után ide hozta a koronát, ami arra utal, hogy számos vára közül ezt tartotta a legbiztonságosabbnak. Nem lehetett sokáig itt a korona, mert 1527-ben Ferdinánd koronázására már Temesvárról vitte azt Perényi. Még a Perényiek alatt, az 1560-as években történt meg a palotaszárnyak reneszánsz átalakítása.

Miután Perényi Gábor 1567-ben fiú utód nélkül meghalt, a várat a Báthoriak örökölték, majd Báthori Erzsébet halála után a fia, Nádasdy Pál. A Nádasdyak birtokai az ország

nyugati részén voltak, így valószínűleg nem sokat tartózkodtak Füzéren. Az ő korszakokra (a 16–17. századra) tehető építkezések valószínűleg nem változtatták meg érdemben a vár ekkorra kialakult összképét. A 17. században megkezdődött az elnéptelenedés, végül 1676-ban a császári katonaság „elrontotta”, azaz tetejének és farészeinek felgyújtásával használhatatlanná tette a várat. Itt érdemes megjegyezni: tévesen szerepel a köztudatban, hogy a magyarországi várak azért romosak, mert a Habsburgok mindet felrobbantották. Tény, hogy céljuk volt a várak védelmi funkciójának megszüntetése, de ezt nem az egész épület felrobbantásával, hanem a védművek tönkretételével érték el. A középkori várak zöme ekkorra már egyébként is elvesztette hadászati jelentőségét és nemesi lakóhelynek sem volt alkalmas, így a Habsburgok nélkül is pusztulásnak indult, ahogy az például Diósgyőrben is

történt. A funkciójukat veszített épületek rohamosan pusztulni kezdenek, ez nemcsak akkor volt így, hanem ma is így van. Ha pedig a környezetük nem tartja őket értéknek, akkor a pusztulás még gyorsabb lesz: a várakat például a környék lakói előszeretettel használták kőbányának.

A füzéri vár megmaradt épületrészei is annak köszönhetik fennmaradásukat, hogy a 20. századra a falu közössége felismerte jelentőségüket. Így a Műemlékek Országos Bizottsága rekonstrukciós munkákba kezdett, amelyek a kaputornyot és a kápolnát érintették.

A 20. század utolsó harmadától ásatások és kisebb-nagyobb állagmegóvási munkálatok zajlottak, melyek során a kaputorony, a tőle nyugatra fekvő gazdasági szárny és a kápolna is tetőt kapott Oltai Péter tervei alapján.

Ezt követően a vár következő jelentős építési periódusa a szemünk előtt valósult meg az elmúlt években. Ez a kiépítés nyilván nagy vitákat generált és fog generálni: magam is részt vettem olyan konferencián, ahol bár nem volt téma a füzéri vár, a hozzászólások között mégis előkerült, és már az építés tényén felháborodott a közönség. Nem kívánom most a 20. század műemléki elveit bemutatni és értékelni, megtette ezt helyettem Szűcs Endre az Országépítő Diósgyőrről szóló számában. Az vitathatatlan tény, hogy a mi éghajlatunkon egy tető nélküli romot nem lehet megóvni, így két lehetőségünk van: vagy lefedjük valamilyen módon, vagy hagyjuk, hogy elpusztuljon. Bizonyos értelmezések szerint ez utóbbinak is van létjogosultsága, elég Alois Riegl sokat idézett (és gyakran félreértelmezett) „in Schönheit sterben lassen” kijelentésére gondolni, de nyilván nem lehet cél a múlt értékeinek pusztulása. A lefedés pedig még a legegyszerűbb védőtető esetében is építés, tehát építést, építészeti megformálást kíván. Ezzel, azt hiszem, el is dőlt az építeni vagy nem építeni dilemmája, és a kérdés innentől nem az lesz, hogy építsünk-e, hanem az, hogy hogyan.

Én a magam részéről abban a szerencsében részesülhettem, hogy a vár tervezési munkálatait a kezdetektől figyelemmel követhettem, és a kivitelezést is többször meglátogathattam. Így láttam, ahogy a pályázati határidő szorításában elkészültek az első, még szabadkézi vázlatok; és azt is, ahogy a füzéri sziklán, napsütésben-esőben-hóban-fagyban-szélben, szinte teljesen kézi erővel felnőnek az évszázadok óta csonkán álló falak, a rom tető alá kerül, és lassan újra épület képét ölti. Az első, az idő szorításában elkészült víziónak az erejét és átgondoltságát mutatja, hogy a későbbi több tervezési fázis ellenére az első vázlatterv és a megvalósult épület között koncepcionális különbségek gyakorlatilag nincsenek.

A terv legfontosabb, az épület összképét, kontúráját meghatározó jellemzője a tetőidom kialakítása. Rudolf Mihály nem próbált egy vélt középkori, tagolt tetőidomhoz hasonlót létrehozni, hanem egy mai konstrukciót tervezett vízszintes, mindenhol azonos magasságban futó gerinccel és rétegelt-ragasztott faszerkezettel. A vár sziluettjét így nem a 20. századi műemlékes gyakorlatban előnyben részesített, viszont a mi éghajlatunkon fenntarthatatlan és a laikusok szemében inkább a panelházakra emlékeztető lapostető határozza meg, hanem egy festői, a vár falkoronáinak görbületeit lekövető, meredek magastető, ami úgy ízig-veéig mai szerkezet, hogy nem képez disszonáns kontrasztot a fennmaradt középkori épületrészekkel.

A tetőről szólva fontos kitérni a kápolna oromfalas kialakítására. Ez talán az egyetlen koncepcionális változás az első vázlatához képest: azon még a tervezés megkezdésekor a helyszínen fennálló kontyolt tető volt látható, amit Rudolf Mihály később merész tervezői döntéssel oromfalas megoldásra változtatott. Van, aki szerint ez a döntés nem volt kellően megalapozva, hiszen nem lehet biztosan tudni, hogy ilyen volt-e eredetileg a kápolna. Itt visszatérnék egy korábbi gondolatomra: mivel azt a kérdést nem lehet eldönteni, hogy milyen volt, azt a kérdést kell megválaszolni, hogy

milyen legyen. Ennek eldöntéséhez a kortárs analógiák felé kell fordulnunk. A hasonló méretű, szabadon álló egyhajós gótikus kápolnák, kisméretű templomok túlnyomórészt oromfalas kialakításúak, a kontyolt tető számít kivételnek. Oromfalas kialakításra említeni lehet a teljesség igénye nélkül (hiszen rengeteg példát lehetne sorolni) a környéken a pálos kolostortemplomokat (Martonyi, Kurityán, Szentlélek), vagy a kassai Szent Mihály-kápolnát (oromfalán kis toronnyal); távolabb, de még a Magyar Királyság területén a soproni Szentlélek-templomot vagy a zólyomi várkápolnát. A külföldi példák sorolása helyett inkább csak azt érdemes kiemelni, hogy az egyhajós, kisméretű kápolnák archetípusa, a párizsi Sainte-Chapelle is oromfalas, és a bécsi gótikus tervrajzok között is találunk oromfaltervet. Ha a füzéri kápolna sajátos helyzetét is figyelembe vesszük (egy nagyobb épülettömeg mellé épített kisebb épület, a nagy tömeggel párhuzamos tetőgerinccel), akkor a Magyar Királyság területéről a legkézenfekvőbb párhuzam a pozsonyi ferences templom Szent János-kápolnája, a szepeshelyi prépostság templomának oldalkápolnája, a csütörtökhelyi kápolna és a győri Héderváry-kápolna. Ezek közül csak a legutóbbi nem oromfalas kialakítású (Szepeshelyen az oromfal elé épült egy kisebb, kontyolt tetős tömeg, de maga a kápolna oromfalas). Az analógiák ismeretében tehát az oromfal felé billen a mérleg nyelve, és a megvalósult tető a döntés helyességét mutatja: a vár sziluettjének nagyon jól tesz a kápolna oromfalak közé kifeszített teteje, ami az építmény fontosságát és hossz tengelyét is kellőképpen hangsúlyozza.

Ez a kis építmény gótikus építészetünk országosan is jelentős emléke, ennek ellenére a legutóbbi időkig tető nélkül állt, finom kőfaragványait az eső és a fagy pusztította. A régészeti feltárások során előkerült kőtöredékek itt lehetővé tették a csillagboltozat elvi rekonstrukcióját, amit tényleges rekonstrukció követett. Mivel a tető nélkül töltött évszázadok során a déli fal jelentősen elmozdult a függőlegestől, középső része kihasadott, a régi geometriát nem lehetett egy az egyben követni. Osgyáni Vilmos kőrestaurátor ezt a problémát úgy oldotta fel, hogy a boltozati bordaelemek csatlakozásainál alkalmazott kimozdulásokkal, törésekkel követte le a torzult geometriát, ezzel is jelezve az új boltozat rekonstrukív voltát. A déli fal rekonstruált ülőfülkéinél és kvádereinél is hasonlóan járt el. A kápolna elpusztult ablakműveinek pótlása konkrét leletek híján analógiák alapján történt: a miskolci avasi templom 15. század végén épült mérművei szolgáltak mintául.

A vár többi részén a romfalak kiépítésénél, a helyiségek kialakításánál is a történeti, régészeti adatok voltak a mérvadóak. Olyannyira, hogy ha végigbongésszük az építésstervek helyiséglisztáját, lépten-nyomon a régi inventáriumok elnevezéseire bukkanunk. A tervek ugyanakkor itt sem szolgáljanak követik a leltárakat: fontos cél volt, hogy olyan épület szülessen, ahol minden helyiség megfelelően hasznosítható, a pincétől a padlásig. Az újonnan emelt falszerkezetek nem szeretnék magukat középkorinak mutatni, faragott kőburkolatuk egyértelműen megkülönbözteti őket a régi falaktól, de ezekre is igaz, amit a tetőről írtam: úgy teszik ezt, hogy nem képeznek bántó kontrasztot évszázados társaikkal. Azt írtam korábban, hogy nem fogom itt a 20. századi műemléki elveket bemutatni, de egy mondat erejéig fontos kitérni a Velencei Charta egy sokat idézett, és véleményem szerint gyakran félreértelmezett helyére. Az idézet így szól: „mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korának jegyeit kell magán viselnie”. Ezt szokták úgy értelmezni, hogy csak modernista kiegészítés képzelhető el, de korunk építésze messze nem csak modernista. Rudolf Mihály építészetét tanulmányozva megállapíthatjuk: alkotásai úgy viselik magukon „koruknak jegyeit”, hogy nem követnek aktuális divatokat (legyenek azok modernistának vagy organikusnak mondottak). A füzéri vár építésze is ilyen. Különösen jól sikerültek a nagyvonalú faszervezetek: a palotaszárny egykori (és remélhetőleg leendő) virágos-

kertre néző bütühomlokzata, ami mögött egy, a tűzvédelmi előírások által megkövetelt elemet, a menekülőlépcsőt sikerült építészetileg úgy elhelyezni-megformálni, hogy az nem gyengíti, hanem éppen erősíti az építészeti koncepciót; a Rimay-ház bütüjén lévő lépcsőház; és természetesen a palotaszárny homlokzata előtt futó fafolyosó és a már említett tetőtér.

Míg az építészeti kialakítást csak dicsérni tudom, a társzművészeti programot egy kicsit túlzónak, romantizálósnak érzem; nem vitatva, hogy megvalósítása igen magas színvonalú. A tervezői koncepció és a megbízói szándék ugyanakkor érthető és elfogadható: átélhetővé kell tenni, hogy a vár tulajdonosai – és legalább egyszer maga a vár is – az országos politikában is fontos szerepet játszottak. Azzal is tisztában vagyok, hogy kevés olyan ember van, akit pusztán maga az épület lenyűgöz, a közönség figyelmét jobban megragadják a társzművészetek. Az is tény, hogy egy rekonstruált történeti térben nagyon nehéz – sőt talán lehetetlen – feladat megtalálni azt az egyensúlyt, ami mindenkinek tetszik. Jó példa erre a kápolna általam nagyon sikerültnek tartott egyszerű vonalú szószeke, melyet sokan túl letisztultnak értékelnek, és

inkább egy romantizáló alkotást gondolnának helyénvalónak. Kétségtelen, hogy igen fontos szempont, hogy az épület kialakításának minden aspektusát egy kéz fogja össze. Példa erre a hatalmas, osztatlan padlástér a vár egyik legerőteljesebb tere, melynek piros paravánokkal való felszabdalása reméljük, csak átmeneti jellegű.

Felhasznált irodalom:

Feld István–Juan Cabello: *A füzéri vár. Miskolc, 1980, Herman Ottó Múzeum.*
 Simon Zoltán: *A füzéri vár a 16–17. században. Miskolc, 2000, Herman Ottó Múzeum.*
 Simon Zoltán–Szekér György: *Újabb szempontok a füzéri várkápolna építési idejének meghatározásához. In: Tanulmányok a középkorról. Analecta Mediaevalia 1. Budapest, 2001, Argumentum, 203–228. p.*
 Dušan Šimko: *Kassai maraton. Pozsony, 2004, Kalligram.*
 Fejérdy Tamás (szerk.): *Karták könyve. Műemlékvédelmi dokumentumok gyűjteménye. Budapest, 2011, ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Egyesület.*

